

איי"ש רפמן

בני ברק.

ביאור הגמ' שבת עה. כל כמה דאית ביה נשמה טפי ניחא ליה.

בגמ' שבת ע"ה. "ולחייב נמי משום נטילת נשמה, ארי"ח שפצעו מת, רבא אמר אפילו תימא שפצעו חי מתעסק הוא אצל נטילת נשמה דכמה דאית ביה נשמה טפי ניחא ליה כי הייכי דליציל צבעיה" פרש"י שתהא מראית צבעו צלולה עכ"ל. ור"ח ז"ל גרס דליציל צבעיה.

האם אנו רואים בעינינו תופעה זו בחילזון הפורפורה?

הנה מצאנו לשון מקבילה לאותם לשונות ליציל וליציל בספרים של איליאן הרומאי שהיה בזמן התנאים ותחילת האמוראים וזה לשונו בספר שש עשרה א':

"כשדייגי פורפורה תופסים פורפורה לא לאכילה אלא לצביעת צמר כדי שהצבע יישאר יציב ועמיד, ויפיק את הגוון האמיתי והטהור, הוא שובר אותו -הקונכיה עם הכל במכה אחת עם אבן. אם המכה קלה מדי ונשארה בחיים, מכה שניה באבן תעשה את הפורפורה בלתי שימושית לצביעה. כי הצער גורם לפליטת הצבע, ויספג בנופח בשרה או יברח בדרך אחרת. וזה, אומרים, היה ידוע להומרוס, שאומר על אלו שמתו כולם בבת אחת שהכריע אותם מות הפורפורה. ובשירו הוא שר הפסקה כידוע: "פורפרי המוות וחמס הגורל לקחו".

מבואר בדבריו שצער החילזון גורם לפליטת הצבע, ולכן צריך להמנע ממצב שהחילזון סובל ומצטער, והתוצאה מהצער היא שהוא פולט את הצבע בב' אופנים, הא' שנספג בבשרו ודבר זה רואים פעמים רבות, שהבשר של החלזונות נעשה סגול מספיגת הצבע וזה מצוי כאשר החילזון נשאר גוסס ללא טיפול, והאופן השני שהוא כותב שהצבע יברח בדרך אחרת, נראה לכאורה ע"פ הנסיון שזה יוצא החוצה לאקווריום, כאשר מצוי פעמים רבות שלא הבחינו במות החילזון עד שהבחינו שמי האקווריום נעשו סגולים, ועל פי זה נראה שהכוונה שחוץ ממה שהדם יוצא לכיוון הבשר הוא יוצא גם לכיוון החוץ ושם הוא יכול להספג או במשטחים שלפני הצובע או בבשר חלזונות המונחים לידו.

ומאחר שלמדנו שהגורם לפליטת הצבע זהו הצער והגסיסה, נבין מזה שישנם ב' דרכים למנוע את ההפסד: הדרך הראשונה היא לפצוע אותו בעדינות לפצח את הקונכיה בלי לפגוע בבשרו ואחר כך במהירות לטול את הדם לפני שיספיק להרגיש סבל ולגסוס, והדרך השניה היא כמו שהוא כתב להמית אותו מיד במכה אחת שלא יספיק לסבול ולגסוס. ונמצאנו למדים שישנם שני דרכים להנצל מגסיסת החילזון הגורמת להקאת צבעו. הדרך האחת היא הנזכרת בגמ' להזהר לשבור את קונכיה בעדינות ואח"כ לפצוע את גופו בעדינות, בחור קטן ביותר שכמה שפחות ירגיש סבל וצער, והדרך השניה לרסקו לגמרי שימות מיד ולא יספיק לגסוס, והיתה עדיפות לדרך הראשונה למי שרוצה להוציא את הדם לבדו ולא לרסקו כולו. שהמרסקו גורם לצורך להתעסק עם בשרו המרוסק ועיין לקמן שהבשר יכול להפריע לצביעה.

ועדיין צריך לבאר מה הקשר בין הצורך לשמור שהחילזון לא יפלוט את צבעו לענין הצורך דליציל צבעיה- שתהא מראית דמו צלולה ולא עכורה, ודליציל צבעיה- שהצבע יהא מוצלח ויציב כראוי, ואכן דבר זה נוכל לראות בדברי איליאן הנ"ל שהוא פתח בזה שהענין נוגע לאיכות הצביעה [דליציל] שהצבע יישאר יציב ועמיד, וכן [דליציל] שיפיק את הגוון האמיתי והטהור, והוא סיים בזה שהענין נוגע להפסד הצבע שהוא נפלט החוצה.

ונראה ביאור הדבר כפי שביררתי אצל מי שעסק הרבה בצביעה בפורפורה, שהחלבון- בשר החלזון גורם לקלקול הצביעה [ויתכן שלא החלבון גורם אלא רכיב אחר שבחילזון], ובדרך כלל אין לנו בעיה בזה כי מתוך חריפות החומר הבסיסי שמשמש לצביעה, הבשר מתעכל כולו ולא

נשאר ממנו כלום. אבל לפעמים כשארע שלא התעכל כל הבשר, אז הצביעה התקלקלה, וזה בדוק ומנוסה. ובזה נבין, שכאשר יספג הדם בבשר החלזון, יכתשו את בשר החלזון להוציא את הדם הספוג בו, ואז יתערבו חלקי חלבון מבשר החלזון בתוך הצבע, או ששימו את כל בשר החלזון ביורה כדי שהבשר יתעכל וישאר הצבע אבל הוא לא יתעכל לגמרי וישארו ממנו חלקי חלבון ויגרמו לירידה ניכרת באיכותו. ובזה יש חילוק בין הנעשה בימינו לנעשה בזמן הגמרא, שהיום חותכים את גופו של החלזון באזור הצבע, בשונה ממה שמדובר בגמרא על פציעת חלזון שמשמעותה בהלכות שבת עשיית פצע בבשר והוצאת הדם דרכו החוצה [ולא מדובר על פציעת הקונכיה שאין בזה מלאכה כלל], וא"ת מדוע לא לקחו את כל בלוטת הצבע כמו שעושים בימינו, י"ל שלא רצו שיכנס בשר החלזון ביורה, וכן משמע לכאורה מלשון הגמרא במנחות מג: "מייתין דם חלזון" ואם זקוקים גם לבשר מהחלזון היה לכאורה צ"ל מייתין חלזון וכו'. וכיוצא בזה מצאנו [להבדיל בין קודש לחול] בדברי ויטרוויס הרומאי שהיה אדריכל בזמן בית שני כמאה שנה לפני החורבן, שהוא כתב בפרק י"ג: לאחר שהצדפות נאספו יש לפצחם בכלי ברזל, והמכה סוחטת מתוכן את הנוזל הפורפור כמו פרץ של דמעות, וממשיכים להכינו על ידי מיצוי במכתש עכ"ל.

ונמצאנו למדים שהשתדלו להוציא את הדם לבד כמו דמעות, ולזה השתמשו בכלי ברזל, וצריך לזה מומחיות רבה לדעת כיצד ובאיזה מקום לפצוע כדי שיצא הדם כמו דמעות, ואת השאר שנשאר עם הבשר היו מוציאים ע"י מכתש, ואפשר שכוונתו שע"י המכתש כתשו את הבשר שייצא הדם, או אפשר שכוונתו שהמכתש משמש ככפית לאסוף את הדם הנשאר. או אפשר שכוונתו שכתשו את הדם מפני שמתלולים אליו חלקים מהחלזון ואם יהיו עבים יותר מדאי הם לא יתעכלו לגמרי.

ויש לדעת שבדאי היו שיטות ודרכים רבות בעסקי צביעת החלזון ששימש לצביעה כשלשת אלפי שנה, ונפקא מינה ביניהם לגבי התוצאה הסופית והצבע המסוים שרצו להפיק מתוך שלל הצבעים שאנו יכולים להפיק מהחלזון, ובכלל זה האם יש צורך להעמיד בשמש להפכו מסגול לתכלת, שזה תלוי באיזה סממנים משתמשים, וכמ"ש בספר הארגמן שהוא ניסה בצמחי אהלאל ונעשה תכלת בקלות בלי להניח בשמש, וכן בשימוש במי ים הצביעה נוטה לתכלת. ובדאי היו כמה מתכונים לצביעה ולכל מתכון יש את הכללים שלו, וכן הוא הדבר לענינינו, האם בשר החלזון מפריע לצביעה, וזה תלוי האם באותה שיטת צביעה הבשר נפרד ומתכלה או נשאר ומפריע, וכן האם אדרבה רצו לצרף את הבשר להשתמש בחיידקים שבו לצורך פעולת החיזור, ואח"כ התפטרו מן הבשר, ועל כל פנים בגמרא משמע שלא השתמשו בבשר החלזון כמ"ש "מייתין דם חלזון", וכן הוא בסוגיה המדוברת שמדובר על פציעת החלזון ודחיקת בשרו כדי להוציא ממנו את הדם, וזה מתאים לנזכר בדברי ויטרוויס, וכן זה מתאים לענין של ליציל צביעה וליציל צבעיה. יש לציין שיש הבדל ביניהם באופן הוצאת הצבע, שאיליאן כתב שרסקו אז החלזונות במכה אחת עם אבן, לעומת מה שנזכר בוטרוויס שהשתמשו בכלי ברזל, דבר שמצריך מומחיות נדירה מאד. [ויתכן ששיטה זו הוצרכה במיוחד לאדריכלות לצורך תמשיחי קיר שהשתמשו בדם לבדו ללא הבשר וגם ללא מים רבים, כי לא השתמשו ביורה אלא בתערובת סמיכה כמו חומר וטיט. ובמכה עם אבן שרסקו את הכל היו צריכים למהר לשטוף את הדם ליורה לפני שהוא יספג בעובי הבשר]. אריסטו שהיה מתחילת בית שני ופליניוס שהיה בזמן חורבן בית המקדש כתבו שבחלזונות הגדולים היו שוברים את הקונכיה ואחר כך לוקחים את עורק הצבע, ובחלזונות הקטנים שקשה להוציא ריסקו את החלזון עם הקונכיה יחד, שזה מתאים לדברי איליאן שבמכה אחת גם הרגו את החלזון, ואיליאן מציין שזו היתה שיטה עתיקה והייתה נהוגה כבר בזמן הומרוס. עוד יש לציין שפליניוס כתב שיטת צביעה בת עשרה ימים עם צינור למקור אש מרוחק בחום מתון [לעומת מה שבגמ' מדובר על יורה רגילה ולא תהליך ממושך], והוא כתב שלאחר כמה ימים נפרד הבשר הדבוק לעורק-הצבע והצבע נהיה צלול, ונמצאנו למדים שהיו שיטות צביעה שהביאו לצלילות הצבע בדרכים אחרות, וא"כ לא היו צריכים להזהר בתחילה שלא יכנס בשר ביורה, ולא ברור בדברי פליניוס האם גם לתכלת היו

משתמשים לצביעה עם חימום מתון ובמשך כמה ימים כמו שעשו בצביעת הארגמן, והוא כבר כתב שהיה חילוק בשיטת הצביעה בין התכלת לארגמן שרק לתכלת השתמשו במי רגלים. אך בכל דברי פליניוס אין פירוט מספיק, למרות שהוא האריך יותר מכל הספרים. ויתכן שהוא היה צריך לשמור על הסוד המקצועי, ולכן הוא לא פירט את הסממנים ועוד פרטים חשובים.

יש לציין שמלבד מה שנתבאר בטוב טעם ודעת ונמצא גם בכתבי הגוים מזמן התנאים והאמוראים, יתכן שגם ישנו הבדל בין דם החי לדם המת באיכות הצביעה, ולא נבדק הענין כראוי, ובפרט שקשה לקבוע את רגע המות ועל איזה מצב יבדקו, אבל די במה שנתבאר שכבר יש לנו הסבר מספיק לביאור הגמרא.

עוד רציתי להוסיף היות שאחד המפקפקים באמיתות הברורה של החילזון הזה, פרסם שהוא דיבר עם הרב אליהו טבגר שליט"א והוא הסכים עמו שעפ"י המדע אין בידינו ביאור לדברי הגמרא, על כן דברתי עם הרב אליהו שליט"א ושמע את דברי וכל מה שהעיר על זה הוא שע"פ המדע עדיין לא נחקר שפליטת הדם בשעת הגסיסה תלויה בצערו וסבלו של החילזון, ומי יעיד לנו שזה הוא הגורם ולא שהשבירה והפציעה גורמת לנזילת הדם החוצה, וא"כ אין זה דבר שתלוי בחיותו של החילזון, אולם הוא הסכים שעל כל פנים אומות העולם מזמן חז"ל כן פירשו שהצער והסבל הוא הגורם שהחילזון פולט את הצבע, כמו שהעתקתי לעיל, וכן כתב אריסטו שהם מקיאים את הצבע עם יציאת נשמתם, וא"כ מלבד מה שאין שום סיבה לתלות שהם טעו, הרי בסופו של דבר מי שפצע את החילזון בזמן חז"ל השתדל בדבר זה שתהיה לו נשמה, וא"כ "מתעסק" הוא אצל נטילת נשמה, דכל כמה דאית ביה נשמה טפי ניחא ליה [כי רצונו להזהר בזה מפני שהוא שמע שיש בזו ההשתדלות תועלת] כי היכי דליצל [או דליצלח] צבעיה".

אחר כתבי שלחתי את המאמר הזה לאחד ת"ח המבין בעניני החילזון ומציאותו, ואמר לי שאכן נראה לו שמה שאנו רואים בעינינו, וכן ראו הקדמונים, שמזמן הפציעה והלאה דם החילזון הולך ונספג בבשרו, והבשר נעשה סגול, אין הסיבה האמיתית לזה כפי מה שפירש איליאן, שמתוך סבלו וגסיסתו של החילזון הוא פולט את דמו, אלא האמת נראה שבגלל פציעת החילזון הדם יוצא החוצה דרך החתכים והפצעים שנעשו בבלוטת הצבע [ולפי"ז אין זה קשור לתופעה שגם כשמת בלי פציעה הדם יוצא ג"כ, ואולי זו תופעה יותר איטית שנמשכת זמן רב ואולי גם איליאן חשב על צד זה ועל זה כתב "או ייצא בדרך אחרת"], ודי בזה לבאר את הגמ' שהפוצע רוצה שהחלזון ישאר כמה שיותר שלם, ורוצה להוציא את דמו בחור אחד קטן כמה שאפשר, ושלא יעשו בו עוד חתכים לכיוון בשר החילזון, וזהו מה שאמרו שכל כמה דאית ביה נשמה טפי ניחא ליה כי רצונו שיהיה שלם זה ג"כ נקרא רצון שיהיה בו נשמה, והבאור ב"כ הייכי דליציל או דליצלח צבעיה" הוא כמו שהסברתי לעיל שכאשר הדם לא יתערב בבשר החילזון יהא הדם צלול ומוצלח לצביעה. ולא התברר האם באופן זה שעושה רק חור קטן להוצאת הצבע מוכרח שהחלזון ימות מזה או לא. ובכל אופן ניתן להסביר את הגמרא.